

בס"ד, כסלו תשפ"ב

דבר תורה לפרשת מקץ שבת חנוכה – הרב ד"ר יהודה זולדן

חשמונאים - כהונה ומלכות

אין מושחין מלכים כהנים

הכהנים עבדו במקדש ועסקו בעבודת הקרבנות בקדושה ובטהרה, והמלך עסק בעולם המעשה - צבא, כלכלה ועוד. אלו שני תפקידים שונים. החשמונאים הכהנים, ובהם גם כהנים גדולים, שימשו גם כמנהיגים שלטוניים וצבאיים. מה משמעות השילוב המיוחד שבין כהונה ומלכות כפי שהיה אצל החשמונאים? בתלמוד ירושלמי (סוטה ח, ג; הוריות ג, ב) נאמר:

אין מושחין מלכים כהנים. אמר רבי יודן ענתונדריה: על שם "לא יסור שבט מיהודה" (בראשית מט, י). אמר רבי חיייה בר אדא: על שם "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ), מה כתיב בתריה? "לא יהיה לכהנים הלויים" (דברים יח, א).

המלכות שייכת אך ורק לשבט יהודה. מהפסוק: "לא יסור שבט מיהודה" למדים שהמלכות היא ליהודה בלבד, ומהפסוק: "לא יהיה לכהנים וללויים" לומדים שאסור למשוך או למנות מלכים משבט לוי. מדוע אין מושחים מלכים כהנים? הסביר זאת הרמב"ן (בראשית מט, י):

ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו. וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות, עד כי יבא שילה ולו יקתה כל העמים לעשות בכולם כרצונו, וזהו המשיח, כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ושילה הוא בנו אשר לו יקתה העמים.

הרמב"ן התמודד עם העובדה שבמהלך ההיסטוריה של עם ישראל היו מלכים שלא היו משבט יהודה:

...ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה. והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים" (מלכים א יא, לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד): "הם המליכו ולא ממני".

האיסור למנות מלך שלא משבט יהודה חל מאז שדוד התמנה למלך. אמנם היה היתר זמני מאת הנביא אחיה למנות מלך שאינו משבט יהודה, אך לא לאורך תקופה כה ארוכה. גם בימי בית שני מלכי החשמונאים עברו על האיסור למנות מלך שאינו משבט יהודה:

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני. כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (בבא בתרא ג ע"ב): "כל מאן דאמר 'מבית חשמונאי קאתינא' - עבדא הוא", שנכרתו כולם בעוון הזה... כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

הרמב"ן העריך את פעולתם של החשמונאים לשם שמירת התורה בעם ישראל, אך לדבריו הם נהרגו בקרבות כעונש על כך שמלכו, מאחר שהמלכות יכולה להיות רק משבט יהודה. ולא רק זאת:

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו "תשמרו את כהנתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם, עבדת מתנה אתן את כהנתכם" (במדבר יח, ז), ולא היה להם למלוך, רק לעבוד את עבודת ה'. האיסור למנות מלך שאינו משבט יהודה חל על כל השבטים, אך אם ממנים משבט לוי למלכות עוברים על הוראה נוספת שנאמרה לשבט לוי: לעסוק אך ורק בעבודת המקדש. הרמב"ן סיים את דבריו בדברי הירושלמי:

וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (ג, ב): "אין מושחין מלכים כהנים, אמר רבי יהודה ענתוריא: על שם 'לא יסור שבט מיהודה'. אמר רבי חייא ברבי אבא: 'למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל', מה כתיב בתריה: 'לא יהיה לכהנים הלויים'". הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן.

הרמב"ן קיבל את דרשת הפסוקים בירושלמי כהוראה מחייבת, ונימק בכך מדוע החשמונאים הכהנים לא האריכו ימים במלכותם ונהרגו בקרבות.

רבי יהונתן אייבשיץ (יערות דבש חלק ב, עמ' רסב-רסג בהוצאת אור הספר), הסביר שמלכות החשמונאים הייתה תקינה מאחר שגם שבט הכהונה מיוחס לשבט יהודה:

ידוע כי כל הכהנים הם שלשלת אהרון, ואשתו של אהרון היתה אחות נחשון משבט יהודה (שמות ו, כג), ולכן לא חששו צדיקים חשמונאים בזה, כי הם מצד אמם מיהודה.

הוא קשר זאת לגמרא בסנהדרין (ה ע"א) הדורשת את הפסוק: "'לא יסור שבט מיהודה' - אלו ראשי גליות שבבבל... 'ומחקק מבין רגליו' - אלו בני בניו של הלל [=הנשיאים שבארץ ישראל]". התוספות שם (ד"ה הכא) הסבירו שראשי הגלויות היו מיוחסים לזכרים של בית דוד, והנשיאים היו מהנקבות של בית דוד. באופן דומה, מכיון שכל שבט הכהונה מתייחס לנקבות של שבט יהודה בשל אלישבע אשת אהרון, לא היה חטא בשלטון החשמונאים.

על פי דברים אלו לא ברורה דרשת הירושלמי "אין מושחין מלכים כהנים", שהרי הכהנים מיוחסים גם לשבט יהודה. הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן סימן קמד, עמ' שלז) הסביר את הנהגתם של החשמונאים:

...ומה שכתב הרמב"ן (בראשית מט, י), שעשו שלא כראוי על אשר לא החזירו המלכות לבית דוד, בודאי היה ראוי להשתדל בזה, ואם אולי היתה בזה העכבה, מצד המלכויות המושלות אז עליהם, היה ראוי לדבריו על כל פנים למנוע מלקבל מלכות לכתחילה. אבל מ"מ כשמנוהו ישראל בהסכמת סנהדרין, שראו גם כן שיש צורך בדבר, ואולי ראו שבלא עזרתם של החשמונאים, שזכו לתפארת גדולה באומה, מצד מעשיהם הגדולים וקדושת חסידותם ותורתם המרובה, לא היה אפשר להעמיד מלך מבית דוד, על כן הסכימו גם הם על המינוי שלהם, ולא נחשב זה להסנהדרין לדבר שאינו ראוי, גם לדעת הרמב"ן, כי אם להחשמונאים עצמם, שהם היו יכולים להשתדל בדבר, ע"פ הסכמת האומה; ואי אפשר לדעת פרטי המצב אז, אע"פ שכתובים לפנינו רושמי דברי הימים.

שלטונם של החשמונאים תקף ולגיטימי, אך הקושי הוא בכך שעל החשמונאים היה להימנע מלכתחילה ליטול את הנהגת המלוכה. היה עליהם למצוא את הראויים לדבר מבית דוד, למרות שיתכן שהם היו הראויים ביותר באותה העת לתפקיד זה.

מול מלחמה חומרית ורוחנית - כח כפול

במקום אחר נימק הראי"ה קוק (שמועות ראייה, בראשית, עמ' פ, הוצאת ישיבת הכותל) את הסיטואציה של הכהנים המלכים מבית חשמונאי מבחינה רעיונית. אכן כהונה ומלכות הם שני תפקידים שונים, אך באופן חריג ומיוחד היה צורך בשילוב הזה על מנת לנצח את היוונים:

למלחמה נגד היוונים הוצרכו את החשמונאים שהיו מזרע אהרן, מזרע הכהונה בישראל. כי באמת נבדלת היא הכהונה מהמלכות. ודרשו חז"ל (שמות רבה ב, ו) שמשנה רבנו אמר "הנני" (שמות ג, ד), הנני לכהונה הנני למלכות. אמר לו ה': "אל תקרב הלום" (שמות ג, ה), ודרשו חז"ל (שמות רבה שם) אין הלום אלא כהונה, אין הלום אלא מלכות. אם כן כהונה לחוד ומלכות לחוד. הכהונה נתנה להפצת דעת ה' בעולם כדברי הכתוב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" (מלאכי ב, ז), והמלוכה נתנה לישראל להנהיג העם וללחום את מלחמת ה' שנאמר להם מפי ה' ע"י משפט האורים. אבל בשעה שהיוונים באו במלחמתם הכפולה, מלחמה גופנית ומלחמה רוחנית נגד המידות הרוחניות של ישראל, היה צורך לכח הכהונה של החשמונאים ללחום מלחמה זו.

הכהונה מרוממת את חיי הרוח בעם ישראל, ולעומתה המלוכה עוסקת בחיי החומר - מלחמות וכדומה. בגלל שמלחמתם של היוונים הייתה כפולה, רוחנית ופיזית, היה צורך להעמיד מולם כח שיוכל להתמודד עם שני התחומים. דבריו אלו אינם תואמים לדברי הרמב"ן שראה בהתנהלות החשמונאים עוון. לפי הראי"ה קוק, בדרך כלל יש להפריד בין שני התפקידים, אך באופן חריג דווקא בימי החשמונאים היה מקום להנהיגה זו.

מקור לדברי הראי"ה קוק ניתן למצוא בדברי הרמב"ם (הל' חנוכה ג, א) שפתח את הלכות חנוכה באריכות דברים הקשורים לרקע ההיסטורי של החג:

בבית שני, כשמלכו יון, גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם, ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם, ונכנסו להיכל, ופרצו בו פרצות, וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם ולחצום לחץ גדול. עד שרחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם, וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום, והושיעו ישראל מידם, והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה, עד החרבן השני.

הרמב"ם הדגיש באופן מיוחד את העובדה ש"העמידו מלך מן הכהנים" בהמשך להצגת שני התחומים בהם הציקו היוונים לישראל: "בטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות" - ענייני רוח, ו"פשטו ידם בממונם ובבנותיהם" - ענייני חומר. כיון שכך, היה צורך להעמיד מולם כח שיוכל להתמודד עם שני התחומים.